

LAIMUTE BALODE

LU Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Helsinki Universitāte
laimute.balode@helsinki.fi

Latvijas pilsētu nosaukumi (apkopojuma mēģinājums)

Mūsdienā Latvijā ir 76 pilsētas – gan ap 800 gadus vecas (pilsētiesības piešķirtas Rīgai 1225. g., Valmierai un Cēsīm – 1323. g.), gan dažus gadu desmitus vecas (Salaspils – pilsētiesības kopš 1993. g., Lielvārde – kopš 1992. g.). Arī to nosaukumi ir dažāda vecuma, nereti vairākkārt mainīti, piemēram: *Dünaburg* – *Борисоглебск* – *Двинск* – *Daugavpils*. Šis ir mēģinājums apkopot pilsētvārdus gan no cilmes, gan pirmatnējās semantikas, gan derivācijas viedokļa.

Tikai samērā jaunu nosaukumu cilme jautājumus nerada (*Jūrmala*, *Saulkrasti*, *Pļaviņas*), turpretī seno nosaukumu cilme vienmēr ir lielākā vai mazākā mērā hipotētiska, kad ir iespējami vairāki cilmes skaidrojumi (*Rīga*, *Jelgava*, *Kuldīga*, *Lielvārde* u.c.).

Vairums mūsdienā Latvijas pilsētu nosaukumu varētu tikt uzskatīti par latviskas/baltiskas vai, neprecizējot, indoeiropiskas cilmes vārdiem, piemēram: *Aknīste*, *Alūksne*, *Baldone*, *Dobeles*.

Daži pilsētvārdi, lielākoties Latvijas dienviddaļā, varētu būt uzskatāmi par lietuviešu cilmes vārdiem: *Auce* (?), *Piltene*, *Subate* (ģenētiski slāvisms, kas ienācis caur lietuviešu valodu). Vairāki nosaukumi tiek uzskatīti par kuršu cilmes vietvārdiem: *Durbe*, *Grobiņa*, *Kuldīga* < *Kuldīga*, *Sabile*, *Stende*, *Talsi* (?).

Somugru cilmes vārdu starp pilsētnosaukumiem nav daudz, dažiem nosaukumiem somugriskā cilme ir hipotētiska: *Ainaži*, *Limbaži*, *Vangaži* (ar formantu *-aži*), *Ikšķile*, *Matkule* (kompozīti, kur otrais komponents – somugru leksēma 'ciems'), *Jelgava* (?), *Rūjiena*, *Valka* (?), *Kuldīga* (?) /pēc citas hipotēzes – kursisms/, *Viļaka* (?). Daži nosaukumi ir veidojušies no vācu cilmes antroponīmiem: *Ape* < bij. muižas vārda *Hoppenhof* vai *Hopfenhof* < vācu uzv. *Hoppe*; *Brocēni* < vācu uzv. *Broce* (*Brotze*) (?); *Līvāni* < *Livenhof* vai *Lievenhof* < vācu uzv. *Lieven* vai *Liewen* (?); *Staicele* (?), *Strenči* (?). Kā iespējamo aizguvumu no zviedru valodas K. Karulis ir minējis hipotētisko *Lielvārdes* vārdu, par kura cilmi izteiktas arī citas hipotēzes. No cilmes viedokļa dažus šīs grupas toponīmus varētu dēvēt par hibrīdnosaukumiem: *Mazsalaca*, *Salacgrīva*.

Tomēr daudzu Latvijas pilsētnosaukumu izcelsme joprojām ir neskaidra: *Cēsis*, *Cesvaine*, *Ilūkste*, *Kandava*, *Krāslava*, *Sigulda* u.c.

No motivācijas viedokļa daudzu pilsētu nosaukumi ir radušies no hidronīmiem, galvenokārt upju, retāk ezeru vārdiem: *Aizkraukle*, *Balvi*, *Daugavpils*, *Ilūkste*, *Līgatne*, *Mazsalaca*, *Ogre*, *Olaine*, *Rāzna*, *Rūjiena*, *Salacgrīva*, *Seces*, *Talsi* (?), *Ventspils*, *Viesīte*, *Viļaka*. Samērā nedaudz ir personvārdu motivētu oikonīmu: *Ape*, *Brocēni* (?), *Jēkabpils*, *Līvāni*, *Pāvilosta*, *Staicele* (?), *Strenči* (?), *Valdemārpils*, *Valmiera*.

No darināšanas viedokļa Latvijas pilsētu nosaukumi galvenokārt ir vienas saknes vārdi. Saliktoņu otrais komponents – nomenklatūras vārdi *-pils*, *-osta*, *-mala*, *-krasts*: *Daugavpils*, *Jēkabpils*, *Valdemārpils*, *Ventspils*, *Pāvilosta*, *Jūrmala*, *Saulkrasti*, iespējami kompozīti ir arī *Alsunga* (?), *Lielvārde* (?). Visizplatītākā ir sufiksālā derivācija: trīs pilsētvārdi darināti ar izskaņu *-ava* (*Ārlava*, *Kandava*, *Kārsava*), *-āni* (*Līvāni*, *Varakļāni*, *Viļāni*), *-ene* (*Gulbene*, *Piltene*, *Smiltene*). Citas izskaņas sastopamas retāk: *-aine* (*Cesvaine*, *Olaine*), *-ona/-one* (*Madona*, *Baldone*), *-āja* (*Liepāja*), *-ēni* (*Brocēni*), *-iņas* (*Pļaviņas*), *-iena* (*Rūjiena*). No prefiksālajiem derivātiem varētu minēt vienīgi: *Aizkraukle*, *Aizpute*, *Priekule* (??).

Daudzskaitlinieku un vienskaitlinieku attiecība ir 14 pret 62. Salīdzinot ar citiem Latvijas oikonīmiem (mājavārdiem, ciemu nosaukumiem), šāds vienskaitlinieku pārsvars ir savdabīgs.

Literatūra

Balode, Laimute, Bušs, Ojārs. *No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca.* (kopā ar literatūru) (izdevniecībā).